

Érvelés a Széchenyi–Kossuth-vita első szakaszában

1. A vita története. Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos a reformkor talán két legnagyobb hatású politikusa. Kettejük vitája áthatja az 1840-es éveket: Széchenyinek a Pesti Hírlapot és szerkesztőjét támadó könyvének megjelenésével vette kezdetét 1841-ben, és egészen a forradalomig tartott, amikor is mindketten az első független magyar kormány miniszterei lettek.

Természetesen az értékrendszerük, illetve a reformterveik közötti ellentét régebben kezdődött. A történészek egy része a családi háttérük és a társadalmi helyzetük közötti különbségből származtatja elveik és terveik különbségét: a magyar nemességnek két különböző rétegéhez tartoztak. Magyarországon a nemesség jóval nagyobb létszámú és jóval differenciáltabb volt Európa legtöbb országánál. A hat-százezer nemes közé tartozott a nagybirtokos mágnás éppúgy, mint a földdel alig rendelkező megyei nemes, a parasztként élő kisnemes és az értelmiségi nemes is. Kossuthot a korban egyszerűen „nemesnek” nevezték, Széchenyit viszont „nemes grófnak”, hiszen ő nagybirtokos arisztokrata volt (LACKÓ 1977: 36–37).

A Széchenyi-családnak a 17. században a kézműves sorból mindössze három nemzedék alatt sikerült a rendi társadalom legmagasabb polcára emelkedni, a család 1697-ben kapta meg a grófi címet a császártól. A családalapító György érsek kijelölte az irányt a családnak: a dinasztiahoz való hűséget mint legfőbb kötelességet. Emellett azonban a Széchenyiek nem szakadtak el a magyar nyelvtől és a hagyományos magyar nemesi életformától (FÓNAGY–DOBSZAY 2003: 6–12).

A Kossuth-család nemessége régebbi: a Turóc megyei Kossuthoktól származik, eredete a 13. századig vezethető vissza. A szerteágazó nemesi atyafiság (Nógrádtól Zemplén megyéig éltek Kossuthok) a birtokok elaprózódását is magával hozta. Kossuth Lajosnak tehát a nemesség biztosította a személyes szabadságot és a közéleti részvétel jogát, de nem biztosította a megélhetést, birtok híján csak saját munkájával boldogulhatott. Ez a kettősség fontos eleme volt az identitásának, s ezzel a vita során elfoglalt pozíciójának is (FÓNAGY–DOBSZAY 2003: 134–137).

Kossuth az 1832–36. évi országgyűlésről másolatokban, levélformájú újságot készített, az Országgyűlési Tudósításokat. A diéta lezárulta után a megyegyűlésekről írta a Törvényhatósági Tudósításokat. Kossuth Wesselényi segítségével szeretett volna felvételni Széchenyi kaszinójába, azonban Széchenyi részben a Tudósítások miatt ezt nem akarta. „Wesselényi Kossuthot a kaszinóba hozta, ezzel a társaságot,

az én munkámat, oly nehéz munkámat tönkretette” – írta naplójában (Széchenyi 1937: 6). Kossuthot ezután háromévnvi fogságra ítélték (KOSÁRY 2002: 117–204).

A vita közvetlen előzményének tekinthető az 1839–40. évi országgyűlésen a szólás- és sajtószabadságért folytatott harc, melynek következtében nem szűnt ugyan meg az előzetes cenzúra, de szigora jelentősen csökkent. Ennek köszönhető, hogy Kossuth laphoz juthatott. A kiadó-tulajdonos Landerer üzleti megfontolásai mellett az is segített, hogy Metternich azt remélte, hogy a cenzúra segítségével féken tarthatja, illetve kompromittálhatja Kossuthot (FERENCZI 1900: 226; PAJKOSSY 2003: 216).

A kormányzat álláspontjának látszólagos változásából többen (így Széchenyi is) arra következtettek, hogy örülni kell a reformhajlandóságnak, s nem szabad provokálni a kormányt. Deák Ferenc is így nyilatkozott: „Most nincs ok többé agitációra... kik túlkalandoznak s alkalmasint a vármegyékben agitálni fognak, csak árthatnak az ügynek” (idézi FERENCZI 1900: 226).

1841. január 2-án jelent meg a Pesti Hírlap első száma, Széchenyi pedig a 11. szám megjelenése, tehát körülbelül öt hét után (a Pesti Hírlap eleinte hetente kétszer jelent meg) belekezdett vitáitába. A címvariációk is jelzik szerzőjük belső izgatottságát: Anti Vezér Czikk, Lélek Harang, Fonák reform, A reform, ahogy én akartam és amivé lett. Végül A kelet népe címmel jelent meg 1841 májusában (FÓNAGY–DOBSZAY 2003: 71).

A cím a magyar nép eredetére, különleges voltára utal. „A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni – Európában egyedüli heterogén sarmadé – ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságát” (Széchenyi 1841/1985: 16).

Még ugyanabban az évben kézbe vehette Kossuth válaszát, amely Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól címmel jelent meg szeptember 2-án. Széchenyi maga is érezhette, hogy a közvéleményt inkább Kossuth tudja megnyerni, naplójában így értékelte a Feleletet: „Jól kimászott a csávából” (FÓNAGY–DOBSZAY 2003: 74).

Széchenyi 1842-ben újabb Kossuthot és a Pesti Hírlapot támadó röpirat megírásába kezdett, a Garat című könyvet azonban végül félretette, az csak a halála után jelent meg.

A vita második szakaszának témája a nemzeti-nemzetiségi kérdés volt. Ez a szakasz is Széchenyi támadásával kezdődött. 1842. november 27-én a Magyar Tudós Társaság nagygyűlésén elmondott megnyitó beszédében túlzó magyarosítási törekvésekkel vádolta az ellenzékét, s a szláv mozgalmakat is a magyar túlbuzgóságra adott jogos reakciónak állította be. Bár neveket Széchenyi nem említett, az ellenzék pontosan értette, kinek szólt a feddés. A Pesti Hírlap hasábjain Pulszky Ferenc és Wesselényi Miklós válaszolt a vádakra, ők persze csak a nem magyar felet tekintették támadónak, Széchenyit pedig elfogultsággal vádolták (CSORBA–VELKEY 1998: 149; FÓNAGY–DOBSZAY 2003: 71).

Széchenyi István 1842 decemberében szerződést kötött Helmeczy Mihállyal, a Jelenkor szerkesztőjével, így ettől kezdve a lapba írt cikkeket, melyeken a szerkesztő nem változtathatott. Ezzel maga is elfogadta a modern tömegpolitizálás elvét, hogy a közvéleményt könnyebb a sajtóban megjelent rövid közleményekkel

befolyásolni, mint nehézkes könyvekkel. A Széchenyi–Kossuth-vita terepe tehát innentől a sajtó lett, főbb témái a nemzetiségi kérdés, a társadalmi problémák, valamint Magyarország és a Habsburg Birodalom közötti viszony voltak (KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 2001: 92).

1843-ban és 1844-ben egy átmeneti együttműködést lehetett tapasztalni a két főszereplő, illetve Széchenyi és az ellenzék között. Széchenyi egy hosszú cikksorozatban fejtette ki az adózással kapcsolatos nézeteit, amelyek könyvalakban is megjelentek Adó és két garas címmel. Ebben tette közzé azt a tervét, hogy mindenki fizessen holdanként két garas telekdíjat. Az ellenzék által is támogatott terv azonban az országgyűlésen a felsőtábla ellenállása miatt megbukott.

1847 a politikai programnyilatkozatok éve volt. Ekkor adták közzé a Kossuth tervei alapján Deák Ferenc által fogalmazott Ellenzéki Nyilatkozatot (a frissen alakult Ellenzéki Párt programját), s a Konzervatív Programot is. A kettő között látott napvilágot Széchenyi Politikai program-töredékek című könyve, amelyben a maga középutas nézeteit fejtette ki, s amelyben a fő célpontja ismét Kossuth volt (FÓNAGY–DOBSZAY 2003: 82–86).

Vitájuknak az 1848-as forradalom vetett véget, amikor is mindketten a Batthyány-kormány miniszterei lettek. A személyes ellenszenv azonban továbbra is megmaradt, amelynek hátterében nemcsak a származásból eredő különbségek állhattak, hanem az eltérő stratégia is. Széchenyi az arisztokratikus, nagybirtokosokra építő középutas liberalizmus híve volt, Kossuth pedig a nemesi, de a demokratizmus felé is nyitott liberalizmusé (PAJKOSSY 2003: 219).

2. Vita, érvelés, retorika. A Magyar értelmező kéziszótár meghatározása szerint a vita „két vagy több személy szellemi küzdelme valamely kérdés eldöntésére” (ÉKsz.² 1476). Egy szellemi küzdelemben pedig bizonyítani kell a saját álláspontunkat, illetve cáfolnunk az ellenfél bizonyítását, azaz érvelésre van szükség. A bizonyítással, érveléssel három tudományág is foglalkozik: a logika, a dialektika és a retorika (vö. ZEMPLÉNI 2006: 326).

Az analitikus érvelés alapja a formális logika, elvont szimbólumokkal operáló logikai-matematikai érvelés. A logikai bizonyítás nincs tekintettel a hallgatóságra. A logika által követett deduktív következtetés tisztán formális kapcsolatot teremt a premisszák igazsága és a konklúzió igazsága között, alapvető szerkezete a szillogizmus. Az analitikus vagy formális logikai bizonyítás demonstratív és személytelen.

A formális logika és dialektika/retorika viszonyára egy igazság → valószínűség modellt állíthatunk fel. A dialektika páros vitatkozás, ahol két vagy több partner között folyik az eszmecsere. A dialektikus érvelés premisszái előfeltevések, amelyek általánosan elfogadott véleményt tartalmaznak (eulogosz).

A retorikai érvelés a peres felektől külön álló bíróra akar hatni, folyamatos beszédet és indukciót alkalmaz gyakrabban, mivel többekhez szól, többnyire a közönséget is figyelembe veszi. A dialektika röviden fejezi ki magát, s gyakran él következtetésekkel (RLex. 710–716; PERELMAN 2018: 16–23).

Úgy foglalhatjuk össze, hogy a logika nem érvel, csak demonstrál, a dialektikában egy-két ember vitatkozik, a retorikában pedig egy ember érvel egy nagyobb hallgatóságnak.

Más megfogalmazásban a logika a premisszák és a konklúzió viszonyából kialakuló eredményt tekinti érvelésnek. A dialektika a dialógusok során az érvelés váltásait, lehetséges változatait vizsgálva tárja fel az érvelések során megvalósuló helyes eljárásokat. A retorika a beszélő/író, azaz a szónok és a hallgatói/olvasói, azaz a befogadói között létrejövő argumentatív kommunikáció eszközeit kutatja és tervezi, az érvelést mint folyamatot írja le (ACZÉL 2006: 79).

WENZEL (1992: 134) táblázatban is összefoglalja a három szemléletmód jellemzőit (1. táblázat; itt csak a jelen tanulmány céljai szerint releváns szempontokat közöljük).

1. táblázat

Retorika, dialektika, logika

	Retorika: folyamat	Dialektika: eljárás	Logika: eredmény
Gyakorlati szándék	meggyőzés	bírálat	ítélet
Szituáció	természetes retorikai szituációk	a diskurzus számára létrehozott küzdőterek	érvelésmezők
Beszélő	naiv társadalmi szereplő	tudatos szószóló	személytelen magyarázó
Hallgatók	partikuláris hallgatóság egyetemesen	partikuláris hallgatóság	univerzális hallgatóság

Ha tehát a logika eredménynek, a dialektika eljárásnak, a retorika pedig folyamatnak tekinti az érvelést, azt a három terület együttműködésében vizsgálhatjuk. Mind a dialektika érvelő eljárásai, mind a retorika érvelése a klasszikus logika tételein és szabályain alapszik. A logika az érvelés szerkezetének, a dialektika az indokolhatóságának, a retorika a hatásának a normáját definiálja. Ebből az következik, hogy a retorikai érvelés tárgyalása magába foglalja a logikai és a dialektikai megközelítéseket is (ACZÉL 2006: 79–80).

ARISZTOTELÉSZ (/1999: 1354a) a retorikában a dialektika ellentétpárját (antisztophosz) látta: a dialektika az egy személlyel folytatott vitákban alkalmazott érveket tanulmányozza, a retorika pedig a nyilvánosan egy tömeghez beszélő szónok technikáit. PERELMAN, a 20. század egyik legfontosabb teoretikusa szerint az új retorikában a retorika és a dialektika egységes egészet alkot: a dialektika adja az érvelés elméleti alapját, a retorika pedig gyakorlati diszciplína, mely a diskurzív beszéddel foglalkozik. Az új retorikában a beszéd bármilyen hallgatóságnak szól, legyen az egyetlen ember, specialisták gyülekezete, tömeg egy nyilvános rendezvényen, vagy akár az egész emberiség. Az általános érveléstant ki lehet szélesíteni speciális módszerekkel, attól függően, hogy milyen a hallgatóság, és milyen a diszciplína természete. Az érvelésnek része a hallgatóság (ADAMIK 2011: 43–44; PERELMAN–OLBRECHTS–TYTECA 1958: 17–83; UEDING 2000: 103).

Gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája, ahogy a politikai-közéleti viták többsége azóta is, a médiában (a korban könyvekben és hírlapi cikkeken)

folyt. A vitatkozó felek alapvető célja nem a másik fél meggyőzése vagy kompromisszum elérése volt, hanem a közvélemény befolyásolása, azaz a „bíró” meggyőzése. Ha ehhez még hozzávesszük azt a felismerést, hogy az érveléstudományban a fő választóvonal a formális logikai bizonyítás és a hallgatóságot figyelembe vevő dialektikai-retorikai érvelés között húzódik, akkor elfogadhatjuk, hogy a vita vizsgálatában a retorika a kompetens diszciplína.

3. Anyag és módszer, hipotézisek. Tanulmányomnak két fő célja van: a vita szerkezetének feltárása és az első szakasz érvelésének vizsgálata.

A történészek vizsgálták a Széchenyi–Kossuth-vita előrehaladását (FERENCZI 1900; LACZKÓ 1977; VELIKY 2016 stb.), azonban szempontjuk nyilvánvalóan nem dialektikai-retorikai, hanem politikai-történeti volt. Ezért a vita retorikai szakaszolását a történelmi szakirodalom metaelemzésével végeztem el.

A vita első részét Széchenyinek *A kelet népe* című könyve és Kossuth erre adott felelete képezi. A kutatásomhoz a két könyv reprint kiadását (Széchenyi 1841/1985; Kossuth 1841/1986) használtam.

Mivel elsősorban az érvelés áll vizsgálatom fókuszában, ahhoz a retorikai elemzés módszerét alkalmaztam. ARISZTOTELÉSZ, az első rendszeres Rétorika szerzője így határozza meg a tárgyat: „rétorika olyan képesség, mely minden tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit” (/1999: 1355b). A 20. századból származó definíció szerint a retorika az a tudományág, amely a diskurzus működésével foglalkozik, legyen az írott vagy beszélt. A retorikai kritika elsősorban a szövegre összpontosít, de figyelembe veszi a szerzőt és a közönséget is, lényegében a művet a szerző és a befogadók közötti interakció eszközének, a kommunikáció hordozójának tekinti, hiszen a diskurzus célja pedig informálni, meggyőzni vagy motiválni egy hallgatóságot, amely lehet egy ember vagy emberek csoportja is (CORBETT 1969: XVII–XXII; CORBETT–CONNORS 1999: 1).

A retorikai elemzés lényegében a szónok feladatainak alapszik, amelyek a klasszikus retorika szerint a feltalálás (inventio), az elrendezés (dispositio), a kidolgozás vagy stílus (elocutio), az emlékezetbe vésés (memoria) és az előadásmód (pronuntiatio, actio; BARTHES 1997: 116–118). Így tulajdonképpen hat fő szempontot különíthetünk el (vö. A. JÁSZÓ 2012; COOPER 1989): 1. A retorikai szituáció megállapítása. – 2. A műfaj (beszédfaj) meghatározása. – 3. A szerkezet feltárása. – 4. Az érvelés vizsgálata. – 5. A stílus vizsgálata. – 6. Az előadásmód vizsgálata.

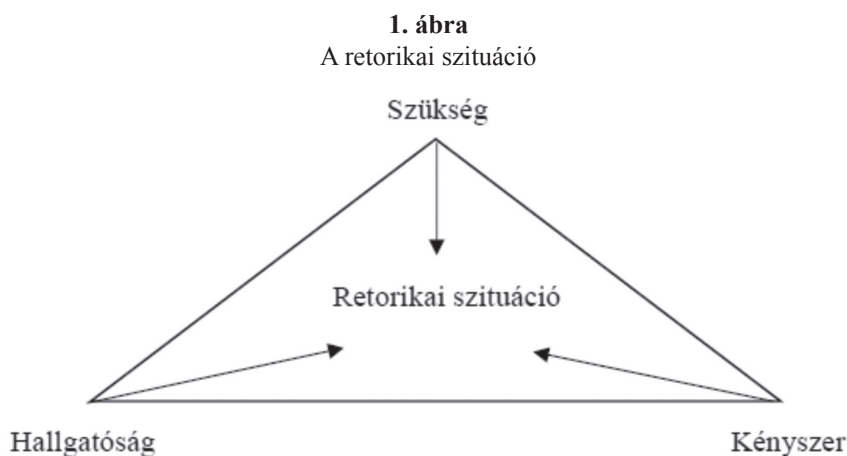
A kutatás első hipotézise pont az, hogy a retorika (a retorikai elemzés) alkalmas a vita vizsgálatára. Ez a hipotézis a 2. fejezetben leírtakon alapszik: a mai retorika magába olvasztja a dialektikai nézőpontot is, illetve a hallgatóság létszámától és diskurzusban használt médiumtól függetlenül vizsgálhatja a meggyőzés eszközeit.

A második hipotézis részben az elsőből következik: gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája retorikai jellegű eseménysor volt. A résztvevők megnyilatkozásainak címzettje látszólag a másik fél volt, valójában a korabeli közvéleményt akarták befolyásolni. A vitájuk témái között is találunk a retorika tárgykörébe tartozót: hogyan győzzük meg az embereket a reformoknak.

4. Az elemzés eredményei

4.1. A retorikai szituáció. A retorikai szituáció BITZER (1968: 6) szerint „személyek, események, tárgyak és viszonyok együttese, amelyben egy tényleges vagy lehetséges szükséglet merül fel, s ezt a szükségletet akkor lehet részben vagy egészben kielégíteni, ha a szöveg, beszéd, amely a szituációban létrejön, az emberi döntést és tevékenységet úgy tudja korlátozni és kényszeríteni, hogy az a szükséglet lényegi módosításához vezessen.”

A retorikai szituáció fő alkotóelemei tehát a szükséglet, a hallgatóság és a kényszer; ezek összefüggését ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA (2013: 76) így ábrázolta:

Széchenyi és Kossuth vitájának a médiumai könyvek és újságcikkek voltak, a vita tehát szélesebb nyilvánosság előtt zajlott. A vitázó felek szándékáról is elmondható, hogy elsősorban nem egymást, hanem a közvéleményt, pontosabban az akkori reformellenzék tagjait akarták meggyőzni. Ezt azért is feltételezhetjük, mert a beszélők (az üzenetek feladói) politikusok voltak. A hallgatóság pedig a könyvek és újságcikkek olvasói, a perelmani rendszer szerinti partikuláris hallgatóság. A retorikai szituáció szempontjából a hallgatósághoz azok tartoznak, akik érdekeltek a szónokot megszólalásra készítő tökéletlenség megszüntetésében, s akiknek hatalmuk van a cselekvésre. Jelen esetben a reformellenzéknek elemi érdeke volt eldönteni, hogy melyik irányzat a célravezető, hogy aztán ennek megfelelően cselekedjen (politizáljon a megyegyűléseken vagy a diétán).

A szükség tehát olyan tökéletlenség, amelynek a megszüntetését szeretné elérni a szónok. Széchenyi szerint ilyen tökéletlenség a Pesti Hírlap „modora”, mely szerint „megsemmisítésre vezet a” magyart, ‘s szaporábban mint gondolnók” (Széchenyi 1841/1985: 71). Kossuth válaszol Széchenyi vádjaira, így az ő esetében a megszüntetendő tökéletlenség a „legnagyobb magyar” különvéleménye, illetve ellene irányuló támadása.

A kényszer készíti a szónokot a felszólalásra. A kényszer lehet belső készítés és valamilyen külső kényszerítő körülmény egyaránt. Természetesen a kettő sokszor összekapcsolódik. Széchenyt az a veszély készíti megszólalásra, konk-

rétan könyvírásra, amely a hazát és a reformokat fenyegeti a Pesti Hírlap (tehát Kossuth) provokációja miatt. A veszély ilyen szempontból külső körülmény, de a veszély miatti aggodalom már belső késztetés.

Kossuth esetében a felszólalásra kényszerítő külső körülmény már konkrét: Széchenyi István támadása, illetve a támadó tekintélye, amelyet nem hagyhatott figyelmen kívül. Belső késztetése pedig a saját álláspont igazolásának a vágya lehetett.

4.2. A műfaj. A retorikai műfajokat a retorikai szituáció visszatérő elemei hozzák létre, tehát a műfajok szociális konstrukciók, melyek lehetséges beszélői szándékokat azonosítanak (ACZÉL 2008: 21).

A klasszikus retorika a szónoki beszéd három fajtát különbözteti meg: a tanácsadó, a törvényszéki és a bemutató beszédet (2. táblázat; ARISZTOTELÉSZ /1999: 1358b; KNAPE 2000: 36–37).

2. táblázat
A beszédalfajok

Beszédalfaj	Téma	Idő	Cél
Tanácsadó	rábeszélés/lebeszélés	jövő	hasznos/káros
Törvényszéki	vádbeszéd/védőbeszéd	múlt	jogos/jogtalan
Bemutató	dicséret/feddés	jelen	szép/rút

A vita egyes részei, itt konkrétan a két könyv a törvényszéki beszéd kategóriájába tartozhat, hiszen Széchenyi vádol, Kossuth pedig védekezik, majd viszontvádat fogalmaz meg. Mindkét írás részben a múltról szól: Széchenyi a Pesti Hírlap cikkeit idézi és kritizálja, míg Kossuth leginkább Széchenyi állításait igyekszik cáfolni.

Ha azonban a vita szituációja alapján vizsgáljuk a kérdést, azt látjuk, hogy mindketten a kívülálló hallgatóságot szeretnék meggyőzni egy jövőbeli cselekvés érdekében, méghozzá az alapján, hogy mit tartanak hasznosnak, illetve károsnak a reformok szempontjából. Tehát vitájuk mégiscsak inkább tanácsadó beszédek láncolata. A Kelet népének az utolsó fejezete kifejezetten a reformereket megszólító javaslatokat tartalmaz.

A vita persze dialogikus műfaj, még akkor is, ha az egyes „fordulók” könyv méretűek, és hónapok telnek el közöttük. WALTON (2007: 60) hat alapvető dialógustípust tárgyal (3. táblázat).

3. táblázat
A dialógustípusok

Dialógustípus	Kezdőhelyzet	A résztvevők célja	A dialógus célja
Meggyőző/vita	véleménykülönbség	a másik meggyőzése	megoldani egy kérdést
Vizsgálat	a bizonyítás kényszere	bizonyítékok fellelése	bizonyítás/cáfolás

Tárgyalás	érdekkülönbség	érdekérvényesítés	megállapodás
Információkeresés	információhiány	információt szerezni	információcsere
Fontolgatás	dilemma	célok és tettek irányítása	a legjobb döntés
Erisztikus/ viszálykodó	személyes konfliktus	verbális támadás	feltárni a konfliktus okát

A Széchenyi–Kossuth-vitában is véleménykülönbség a kezdőhelyzet, a résztvevők másképp látják a Magyarország fejlődése szempontjából kívánatos teendőket. Céljuk viszont nem kizárólag a másik meggyőzése, hanem a teljes hallgatóságé. A megoldandó kérdés pedig az, hogy kinek a programja szerint haladjon a reform, illetve egységes lesz-e/marad-e a reformmozgalom.

4.3. A vita szerkezete. A vitának mint észszerű dialógusnak különböző típusairól beszél a szakirodalom, elsősorban az ún. informális logika kutatói foglalkoztak a témával.

A vita legalacsonyabb szintje a veszekedés, ebben gyakori a személyeskedés (az irányzat követői ad hominem hibának nevezik, PERELMAN ad personam névvel illeti).

A törvényszéki tárgyalás típusú vita menete szabályozott, a vita eredményéről egy harmadik fél, a bíró dönt. A vitázó felek célja, hogy a maguk pártjára állítsák a bírót. Ebbe a típusba szokták sorolni a politikai kampányokat és a reklámokat is, ezekben az esetekben a közönség tölti be a bíró szerepét.

A racionális vagy érvelő vagy kritikai vitában mindkét résztvevő a közösen elfogadott normák és erős, észszerű érvek alapján akarja bebizonyítani a téziseit. A racionális vita fő célja a véleménykülönbség feloldása.

A tényfeltáró vagy vizsgálat jellegű vita célja a tudásunk növelése, eldönteni bizonyos (tudományos) feltevésekről, hipotézisekről, hogy megbízhatóak-e.

Végül a tárgyalás, amikor valamely érdekalapú konfliktus esetén a vita módszere az alkudozás (WALTON 1989: 3–9).

A Széchenyi–Kossuth-vita abból a szempontból a törvényszéki tárgyalás típusba tartozik, hogy a résztvevők célja elsősorban a közönség meggyőzése. Any nyiból racionális vitának is tekinthető, hogy mindkét fél hangsúlyozza a közös alap meglétét (az elvek azonosak, a vita a módszerről folyik), valamint mindkét félnek érdeke feloldani a véleménykülönbséget. Kossuth Lajosnak különösen jó lett volna a reformellenzék körében nagy tekintélynek örvendő Széchenyit maga mellett tudnia, de a gróf is érezhette a fokozódó elszigeteltségét az ellenzéki oldalon. Azonban kölcsönös volt a személyes ellenszenv is, emiatt időnként személyeskedést is megengedtek maguknak a vitázók, ez pedig a veszekedés típusa felé tolja a vitájukat.

Láthatjuk, hogy az elemzett vita nem tekinthető tisztán ilyen vagy olyan típusúnak, ahogyan valószínűleg egyetlen a való életben lezajló vita sem.

Az informális logikára jelentős mértékben építő pragma-dialektika alapvetése, hogy az argumentatív szöveg célja a véleménykülönbségek feloldása, ezért a viták általános szerkezeti felépítését a racionális vitán vizsgálják. Eszerint egy vita általában a konfrontációs, a nyitó, az érvelő és a záró szakaszból áll (VAN EEMEREN–GROOTENDORST 2004: 57–62).

A konfrontáció szakaszában történik meg a vélemények közötti különbség felismerése. Itt válik világossá, hogy létezik egy olyan vélemény, amely az egyik partnernek nem fogadható el, mert kétség vagy ellentmondás merül fel vele szemben. A vizsgált vitában a véleménykülönbséget Széchenyi mondja ki A Kelet népe lapjain. Ugyanakkor az Kossuth korábbi írásaiból is kiderülhet (a Pesti Hírlap vezércikkeiből), hogy mely pontokon különbözik a véleménye Széchenyiétől. Ezeknek az írásoknak nem Széchenyivel való ellentmondás volt a céljuk, viszont ezek motiválták a grófot a vita megkezdésére. Mivel a vita több fordulóból állt, a vélemények közötti különbségek is fokozatosan kerültek reflektorfénybe. Különbség volt köztük a következő kérdésekben: az átalakulást vezető réteg, a reformok sebessége, a „modor”, a nemzetiségi kérdés, s általában Magyarország helye a birodalomban.

A nyitás szakaszában határozzák meg a vita kiindulási pontjait. A felek megpróbálják megállapítani, hogy mi az a közös alap, amin osztoznak (pl. a vita formája, a háttértudás, értékek és így tovább). Ez a szakasz részben implicit, bár történtek rá utalások. Pl. Kossuth azzal kezdi feleletét, hogy „nem tartanám egyenlő fegyvernek, ha könyvre hírlappal felelnék” (Kossuth 1841/1986). Később Kossuthhoz hasonlóan Széchenyi is alkalmazkodott: maga is újságcikkekben folytatta a vitát. Ezzel persze a hallgatóságnak is jobban megfelelt, többekhez juthattak el az érvei, mintha továbbra is vastag könyvekben fejtette volna ki őket.

Az érvelő szakaszban a felek védik az álláspontjukat. A résztvevők egyike a protagonista, aki előad egy álláspontot, és azt igyekszik érvekkel megvédeni. A másik fél, az antagonista, kritikai ellenvetéseket tesz, amelyeket a protagonista igyekszik visszaverni. Jelen esetben először a Pesti Hírlap cikkeiben (főként Kossuth vezércikkeiben) testesült meg az az álláspont, amelyet Széchenyi mint antagonista megtámadott, s Kossuth Lajos mint protagonista megvédeni kényszerült. Később természetesen Kossuth is viselkedik antagonistaként, amikor kritikával illeti Széchenyi javaslatait.

Végül a záró szakaszban meghatározzák a vita eredményét, s lezárják azt. Ha a protagonista érveit fogadják el, az antagonista vonja vissza a kétségeit, fordított esetben a protagonista kénytelen visszavonni az álláspontját. Természetesen az is előfordulhat, hogy elmarad a véleménykülönbség feloldása. A Széchenyi–Kossuth-vitát a történelem zárta le: az 1848-as forradalommal az álláspontok egy része elvesztette a jelentőségét (pl. a reformok sebességére vonatkozó vita). S bár a két fél között a személyes ellenszenv megmaradt, a Batthyány-kormány minisztereként együttműködtek hazájuk érdekében.

4.4. Az érvelés. A klasszikus retorika szerint a beszéd által nyújtott bizonyítékok három fajtája a szónok jellemében (éthosz), a hallgatóságra gyakorolt hatásában (pathosz) vagy magában a beszédben (logosz) van (ARISZTOTELÉSZ /1999: 1355b–1356a; ADAMIK–A. JÁSZÓ–ACZÉL 2004: 57, 267–280).

4.4.1. Az éthosz. A szónok személyéből, jelleméből, szándékából származó meggyőző erő neve az éthosz. Az éthosz elsősorban arra vonatkozik, ahogyan a beszélő jelleme, szándéka magában a szövegben megmutatkozik. Mindkét vizsgált könyvben találunk olyan megnyilatkozásokat, amelyek az éthosz megeremtésére vonatkoznak.

A Kelet népe bevezetésében Széchenyi arról ír, hogy 15-20 évvel korábban még örülni kellett annak, hogy nem vagyunk holt nemzet, ma pedig „honunkra hajnal derül” (Széchenyi 1841/1985: 5). A korabeli olvasó valószínűleg rendelkezett azzal a háttértudással, hogy ebben a hajnalodásban elég nagy szerep jutott a szerzőnek, így amellet, hogy a szöveg előhívja ezt a tudást, az általánosító megfogalmazással a szerző szerénységét is bizonyítja. Bár később Széchenyi a saját konkrét szervező munkáját (kaszinó, lóverseny stb.) szintén felemlíti, amelyhez kapcsolódóan megfogalmazza a szándékát, amely szerinte különbözik Kossuthétól: „fő célom az, hogy hazánk’ erei központosuljanak; a’ megyei, városi, magnási, nemesi, polgári, vallási, nemzeti ‘sa’t. különzések egy magasb célra olvadozzanak össze” (Széchenyi 1841/1985: 24).

Fontos összetevő az éthosz kialakításában a beszélő hitelessége: van szaktudása, személyes tapasztalata arról, amiről beszél. Széchenyi le is írja, hogy „bécsi és magyarországi helyzet- és körülmény-ismeretem” (Széchenyi 1841/1985: 30) ad alapot a megnyilatkozásra. Ahogy azt is megemlíti, hogy a napóleoni háborúk végén katonaként részt vett Párizs elfoglalásában mint az események „jöllehet alacsony állású, de – elég hiú vagyok hinni – nem legalacsonyabb felfogású tanúja” (Széchenyi 1841/1985: 35).

Kossuth Lajos szintén tesz a könyvében az éthosza megteremtéséért. A Felelet első, Autobiographia című fejezetében a megtámadója iránti jóakarátát s tiszteltét részletezi, ugyanakkor ezzel egyidőben cáfolja is Széchenyi állításainak vagy inkább félelmeinek egy részét. Az ellenfél tisztelete, sőt az iránta érzett hála kimutatása erősíti a szónok éthoszáát; azt bizonyítja, hogy ő nem sértettségből, vagy más személyes érdekből érvel a maga igaza mellett, s megtámadójának sem kíván rosszat, hanem pont az a célja, hogy megnyugtassa ellenfelét. Ezzel egyidőben Széchenyi éthoszáát is gyengíteni akarja: bizonyítva, mennyire félreismeri a gróf mind a helyzetet, mint Kossuth szándékait. Széchenyire utalva megjegyzi, hogy „az önismeret a’ tehetségek legnehezebbike” (Kossuth 1841/1986: 2), majd így folytatja: „Ha már gróf Széchenyi a Pesti Hirlapot olly veszélyesnek ’s nemzetet olly vizeszűn-gyöngének hiszi, miszerint hivatva érezné magát [...], ’s gyámvédi paizsával fedi be e vakon rohanó gyermeknemzetet [...]: kétségtelenül csak hálát érdemel jó szándékáért” (Kossuth 1841/1986: 2–3). Ebből a még hosszan folytatódó többszörösen összetett mondatból jól látszik ez a kettősség: hálás Széchenyinek, s egyszersmind neveltségessé is teszi az általa vívott „szélmalomharcot”, s „epés gyanusitgatásokat”.

A szerénység toposzai is az éthoszt növelhetik. Ilyen megnyilvánulások: „erőm csekélységénél”, „vagyok ez ép, egészséges, ifju nemzetnek parányi izecskéje” (Kossuth 1841/1986: 20), „csekély kis vállalataink” (Kossuth 1841/1986: 244). Ahogy a börtönviseltség felemlítése is hozzájárul Kossuth éthoszához, hiszen az olvasó tudhatja, miért került börtönbe (az Országgyűlési Tudósítások és a Törvényhatósági Tudósítások miatt), tehát még a börtönt is vállalta az elveiért, ami nem olyan emberre vall, aki csak az önös érdekeit nézi.

4.4.2. A pathosz. A pathosz nem más, mint érzelmi hatás kiváltása a hallgatóságból, vagy ahogy a Toulmin-modellhez kapcsolódva nevezik, a motivációs érvelés (BROCKREIDE–EHNINGER 1960: 46–47). A formális logika teljes mértékben manipu-

lációnak tartja az érzelemkeltéssel történő meggyőzést, viszont a gyakorlati érvelésben, ahol az érvelés alapján döntéseket kell hozni, kulcsfontosságúak az érzelmek.

A pathosszal kapcsolatban mondja ARISZTOTELÉSZ (/1999: 1378a), hogy „az érzelmek azok a tényezők, melyek megváltoztatják az emberek ítéleteit”. A pathosz tehát a döntés, az ítéletalkotás motivációja, Arisztotelész nyolc kontrasztpárban tizenhat pathét ír le. A pathé a hallgatók érzéseit jelenti (ARISZTOTELÉSZ /1999: 1378b–1389a; BARTHES 1997: 146).

QUINTILIANUS (6, 2, 24–30) szerint az érzelmek felkeltésének eljárásai a deinoszisz és a phantaszia. A deinósizisz, azaz nagyítás, túlzás olyan érzelmet kelt a bíróban, ami nincs meg benne, vagy a meglévónél nagyobbbat kelt. A phantaszia, vagyis képzelet segítségével pedig a távol lévő dolgok képmásai úgy jelennek meg, mintha jelen lennének és a szemünkkel látnánk őket (vö. PERELMAN jelenlét fogalmával).

Elmondhatjuk, hogy minden olyan érvelésben, így egy olyan politikai-közéleti vitában is, mint amilyen Széchenyi és Kossuth párviadala volt a reformkorban, amely döntésre akarja rávenni a hallgatóságot, fontos szerep jut a patetikus vagy motivációs meggyőzésnek. A pathosz részben az előadás módjában jelenik meg, amely a jelenlét megteremtésében is fontos, részben a szónok (író) érzelmeinek kifejezésével kelt érzelmeket a hallgatóban (olvasóban).

A Széchenyi István által kifejezett legfőbb érzelem az aggodalom, melyet Kossuth túltűze okozott: „folyó 1841 évi Január hónap 2-kán, a' kormánytul engedelmzett és sok jó hazafi' buzgó ohajtásával kísért, de bennem – megvallom – nem csekély aggodalmakat gerjesztő Pesti Hírlap' születési napját” (Széchenyi 1841/1985: 51).

Olvasóiban is a veszélyérzetet akarta felkelteni, ezt a célt szolgálja a fenyegetés, hogy milyen borzalmakhoz vezet a Pesti Hírlap modora. Széchenyi szerint a „Pesti Hírlapban [...] az irány, a' szándék kristálytisztá”, de „egészen elhibázott szempontból fogja fel a' szerkesztő körülményeink” hogy „homlokegyenest hajtja szerencsétlen, csak most lábadozó, nemzetté virulni csak most akaró népünket az anarchia' mindent elsüllyesztő örvényébe, vagy mi hihetőbb, közvetlen az önkénynek hajótörő szirtjei felé” (Széchenyi 1841/1985: 80).

Szintén a veszélyérzet felkeltését szolgálják Széchenyi metaforái is. A metaforának (akárcsak az analógiának) az összehasonlítás logikai művelete az alapja, így a metaforák az érzelmi érvelésen túl a retorikai indukciót is szolgálják (vö. A. JÁSZÓ 2011). Ilyen metaforák (és analógiák): a hírlap „éles fegyver, mellyel csudákat is mivelhetni ugyan, de a' lehető legnagyobb veszélynek is hajthatni a' hazát” (Széchenyi 1841/1985: 81); a „veres fonál”, mely Széchenyi szerint végigvonul Kossuth cikkein (pl. uo. 186); „a Pesti Hírlap nem egyéb, mint egy nagy revolutioi syllogismus”, amely „a' kicsinyeket a' nagyok, a' szegényeket a' gazdagok, a' resteket az iparkodók ellen feluszítja” (uo. 208).

Az érzelmek (főleg a félelem) felkeltésének, s ezzel a jelenlét megteremtésének eszköze a nagyítás. Széchenyi többször kifejti, hogy Kossuth szerinte gyűlöli a nagybirtokosokat, s el akarja kobozni a birtokukat, „ez ugyanazon lajtortja, mellyen Marat és Robespierre kezdték pályájukat” (uo. 201).

Kossuth szintén él az érzelemkeltés eszközeivel a Feleletben, nála azonban szélesebb a kifejezett és felkelteni kívánt érzelmek listája. Az érzelmek sora:

– Hála: gróf Széchenyi „kétségtelenül csak hálát érdemel jó szándékaért” (Kossuth 1841/1986: 3).

– Hízelgés: „egyenesen ezért tartom én őt legnagyobb magyarnak” (uo. 17).

– Szánalomra apellálás: „Három hosszú éveken át üritem a’ vesztett szabadság kőpoharát, lélekben értelemben elmaradottan, kipótolhatlan veszteséggel, és ezalatt családom, mellynek egyedüli gyámola valék, ‘s melly másra nem szorult én kivülem, nyomorúságra jutott’ [...]. [Apjának] „csak sirját lelém!” [...] „És eljő a’ gróf, ‘s gúnynyal tetézi a’ szenvedésnek emlékezetét!” (uo. 54).

– Nevetségessé tétel: „habár a’ jó szándék hevében néha egy kis szélmalomharczot, néha pedig olly epés gyanusitgatásokat szemlélünk is” (uo. 3).

– Irónia: „ha gróf Széchenyi István volnék, legüresb órámban is hasznosabb dolgot tudnék tenni, mint modor ellen 24 ivet írni” (uo. 20).

– Gúny, amelyet leginkább úgy fejez ki, hogy saját szavait fordítja Széchenyi ellen, hiszen a gróf azt kéri számon rajta és a Pesti Hírlapon, hogy az ész helyett a szívet szólítja meg („borzasztó, irtózatoss és veszélyes a’ kérdéses cikk”, „anarchiára vezet”): „Mire csak annyit jegyzek meg, hogy – éljen a’ hideg számológépi!” (uo. 171).

4.4.3. A logosz. A logikai érvek vagy dedukcióból, vagy indukcióból származhatnak. Mivel a retorika érvelése valószínűségi érvelés, nem beszélhetünk sem teljesen bizonyos dedukcióról (a premisszák is csak valószínűek), sem teljes indukcióról (ADAMIK–A. JÁSZÓ–ACZÉL 2004: 281–372).

A valószínű premisszákból kiinduló dedukciót PERELMAN *kvázilogikai érvelés*-nek nevezi, ez az, amit ARISZTOTELÉSZ *enthümémá*-nak hív. A kvázilogikai érvelés abból veszi a meggyőző erejét, hogy megjelenését tekintve hasonlít a formális gondolatmenethez. A szillogisztikus érvelésében gyakran elmarad az egyik premissza vagy a konklúzió, a retorikában a csonka szillogizmust is enthümémának tekintjük. Az enthüméma tehát valószínű premisszákból kiinduló és/vagy csonka szillogizmus. Az érvelés szempontjából egy premissza vagy a konklúzió elhagyásának a hatásmechanizmusa: a hallgatónak a saját elméjében kell kiegészítenie a szillogizmust, így ő maga is hozzájárul a saját meggyőzéséhez (vö. PRATKANIS–ARONSON 1992: 100–102; ADAMIK–A. JÁSZÓ–ACZÉL 2004: 320–325).

A Széchenyi–Kossuth-vitában mindkét fél él a kvázilogikai érvelés módszerével. Az eddigieknek megfelelően előbb Széchenyi enthümémái közül mutatunk be néhányat.

Az enthümémák következtetései származhatnak valószínű tételből („legtöbbször így van”) vagy jelből. A jel lehet szükségszerű (tekmérion = bizonyosság, azaz nem cáfolható), és nem szükségszerű (eikosz; ARISZTOTELÉSZ /1999: 1357b). Széchenyi következő enthümémája jelből származik: az 1839–40-es országgyűlésen „egy tökéletes lobba indulásnak éppen azon symptomái, mellyek a’ franczia forradalomnak is előzvényei valának” (Széchenyi 1841/1985: 33). Az enthüméma alapját alkotó szillogizmust így rekonstruálhatjuk:

Premissza 1.: Meghatározott jelek előzték meg a francia forradalom kitörését.

Premissza 2.: Magyarországon az 1839-40-es országgyűlésen ugyanazokat a jeleket tapasztalták.

Konklúzió (implicit): Magyarországon is forradalom lesz.

Természetesen ez a következtetés nélkülözi a formális logika szigorúságát. Egyrészt a jelek nem szükségszerűek, nem feltétlenül vezetnek forradalomhoz. Másrészt a jelek értelmezése erősen szubjektív, hiszen csak az érvelő, azaz Széchenyi látta ugyanolyannak a magyar országgyűlésen mutatkozó jeleket és a forradalom franciaországi előzményeit.

További enthümémák A Kelet népéből:

– „Mihez képest a’ magyarodást, közcsinosodást ‘s alkotmányunk’ tágasb alapokra tételét, minthogy ezek még most némileg ‘s bizonyos esetekben teljes ellentétben léteznek egymással, sem eszközölhetni egyszerre” (Széchenyi 1841/1985: 56–57). Két cél elérése érdekében dolgozhatunk elágazva, s ezzel az erőforrásokat is megosztva, vagy központosítva, az erőnket, tehetségünket egyszerre csak egy célra összpontosítva. Széchenyi a központosított cselekvés híve. A következtetése szerint, ha egyszerre próbálják meg a reformokat elérni, akkor az részben a szétforgácsolódás, részben az udvar ellenállása miatt nem sikerülhet, tehát lassan, egymás után kell a kitűzött célokat megvalósítani. Ebben az enthümémában is maradnak implicit tartalmak, s a premisszáik itt is csak valószínűek.

– „Nem kevesbet, mint »életbe vágó, irányt adó lapot«. És illyest nyertünk is; mert Kossuth Lajos’ kezében egy az ország’ legtávulabb részeibe és rögtön elható hetenkénti hírlap nem lehet egyéb, mint a’ lehető legélesb fegyver; de ez, fájdalom, nem operálni, nem mirigyeiből kitisztítani, de meggyilkolni fogja a’ hazát, ezzel nem dicső jövőendőbe vezérli, de okvetlen sírba dönti a’ magyart; ‘s pedig szoros tudományilag azért, mert az érzelem’ ‘s nem az értelem’ köréből emeli roppant hatású szózatát” (Széchenyi 1841/1985: 142–143). Itt a viszonyok, azon belül is az ok-okozat érvforrásához nyúl Széchenyi: mivel az érzelmek vezérlik Kossuthot, és az országot irányítani nem érzelmekkel, hanem értelemmel kell, ezért elveszejteni fogja a hazát.

– „De sokkal fontosb mind ezeknél a’ köz nevelés’ tárgya. – Én csak kevéssel ezelőtt az általános nevelés ellen valék...” kezdettel egy hipotetikus szillogizmusra épülő enthümémát olvashatunk, amelyet a hossza és a kifejtettsége alapján akár epikheirémának is tekinthetünk. Eszerint: ha előbb neveljük a népet a politikai szabadságra, minthogy megkapná ezt a szabadságot, az forradalomhoz vezet. Ezért ha „van Magyarország’ minden lakosinak tágacskább politikai léte már” (uo. 309), akkor „szabad mozogni, és egygyel mással élni is” (uo.). Egyébként Széchenyi szerint A Kelet népe írásának idején már van tágabb politikai lét.

A Feleletben is fellelhető a logikai érvelés, azaz az enthüméma. Vizsgáljuk meg a félreértési enthümémát! Azt írja Kossuth (1941/1986: 22): „A’ nemes gróf mult országgyűlés alatt genialis beszédeiben nem egyszer panaszkodott, hogy gyakori szerencsétlensége: félreértetni. Ha illyesmi »gyakran« történik, kiben fekszik az ok? a’ félreértőkben e, vagy a’ félreértettben? nem vizsgálgom”. Az utóbbi megjegyzés jelzi is, hogy csonka szillogizmusról, vagyis enthümémáról van szó, amelyben a következtetés levonását a szerző az olvasóra bízta. Így rekonstruálható a szillogizmus:

P1: (Ha gyakran félreértenek valakit, akkor ő a hibás.)

P2: Széchenyi panasza: gyakran félreértik.

K: (Ő az oka a félreértésnek.)

Néhány további enthüméma a Feleletből:

– Széchenyi beteg nemzetre vonatkozó tézisét éppen Széchenyi ténykedését jelként felfogó enthümémával cáfolja: „hogya e’ nemzet sir szélén dermedező, beteges aggott vén test volna, midőn füleibe mennydörgött gróf Széchenyi: okvetlenül vagy meghalt, vagy legalább e’ mennydörgés minden siker nélkül hangzott volna el [...] és mivel hatása bámulatos volt, önkényt következik, hogy nem beteg...” (Kossuth 1841/1986: 19).

– „...kivánom továbbá, hogy a’ javak világában szabadság uralkodjék, azaz: hogy kiki szerezhessen fekvő birtokot, ‘s azt a’ törvény ótalma alatt egyenlő biztossággal birhassa, következőleg a’ birtokbirhatási előjog, és az ösiségi nem előjog, hanem bilincs, és szolgaság szünjék meg...” (Kossuth 1841/1986: 91). Ez az enthüméma retorikai meghatározásra épül: az ösiség nem előjog, hanem bilincs, tehát a megszüntetése nem jogot vesz el, hanem nagyobb szabadságot ad, ahogy azt Széchenyi is javasolta.

– „Az ember míg él, gondolkozik; a’ ki gondolkozik ‘s társaságban él, gondolatait másokkal kicseréli, szóval, írásban vagy képletekben; ‘s ez nem egyéb mint agitatio. [...] Az agitatio tehát, magában véve, nem csak nem rossz, sőt nemzeteknél mint egyedeknél az életnek föltétele” (Kossuth 1841/1986: 145). Szintén a meghatározás érvforrására, s egyben a szó többjelentésűségére épít ez az enthüméma. Széchenyi az „agitatio” szót az ’izgatás, uszítás’ jelentésben használja Kossuthtal szemben, míg Kossuth inkább meggyőzést, véleménynyilvánítást ért rajta.

Ahogy a retorikai dedukció nem biztos premisszákra épül, úgy a retorikai indukció sem törekszik az összes esetet vizsgálni, hanem megelégszik egy vagy néhány az érvelésben jól használható eset bemutatásával. A retorikai indukció a p é l d a . ARISZTOTELÉSZ (/1999: 1393a–1394a) történeti példát és kitalált példát különböztet meg. A történeti példa a valóban megtörtént események elmondása, a kitalált példa fajtái pedig a parabola és a mese.

A PERELMAN-féle új retorika a valóság struktúráját megalapozó érvek közé sorolja. Ezek az érvek olyan ismert esetekre épülnek, amelyek lehetővé teszik a mondanivalónk megerősítését; fajtái a példa, a modell, a precedens és az analógia (PERELMAN–OLBRECHTS–TYTECA 1958: 471–549).

A példa egyediből egyedire történő érvelés, egy új ügyről állít valamit egy régi ügy alapján. Az i l l u s z t r á c i ó célja a szabályt vagy általánosítást jelenlévővé tenni egy konkrét eset bemutatásával. A m o d e l l azáltal igazol egy cselekedetet, hogy megmutatja, miszerint az megfelel egy modellnek, az ellenmodell a bemutatott minta ellen érvel (PERELMAN–OLBRECHTS–TYTECA 1958: 471–495; PERELMAN 2018: 122–130).

Nem véletlen, hogy mind Széchenyi, mind Kossuth alkalmazza az összehasonlítás érvforrására épülő példát és analógiát.

Széchenyi az anyagi fejlesztés és a magyarság terjesztése (a magyar nyelv használati körének bővítése) között feszülő ellentétet egy saját történeti példával támasztja alá. Ha magyar nyelven működő iskolát nyit a gőzerőművesek képzé-

sére, akkor kirekeszt „minden külföldi intelligentiát”, ha pedig németül működik az iskola, akkor „»egy mesterségesen felállított magyarság-olvasztó intézettel« szaporítom a’ honi erőművet” (Széchenyi 1841/1985: 53–54).

Történeti példát alkalmaz akkor is, amikor az angol, a francia és német nemzet fejlődését hasonlítja össze: szerinte a kormányzási mód, mégpedig hogy „ész-szel kormányozzák”, emeli az angol nemzetet (és az „amerikai szövetség” népét”) a többi fölé (uo. 152–155).

A kitalált példák közül csak egyet említünk meg, ahogy Széchenyi a tücsök és a hangya gnómájával érvel az ész kontra szív témájában: „De jaj és kétszerte jaj viszont azon egyénnek és kivált azon nemzetnek is, melly férfiúkorba lépven, mikor az értelem urodalmának kellene kezdődnie, még mindig szíve’ andalgásai után indul; mert úgy jár mint trücsök, melly nyáron danol ‘s télen koplal, ‘s emberre ‘s kivált nemzetre nézve illy lágyvelő szülte létnél utálattelibb nincs” (uo. 138).

Kossuth szintén él a példa érvelő erejével. Két történeti példát mutatunk tőle, melyek az ész vagy a szív vezérelte kormányzásra vonatkozóan ellenkező előjellel idézik a francia és az angol történelmet. Dupla csavar bennük, és ezért különösen hatásosak, hogy mind a két nép példájában, mind a szív vagy ész kérdésében ellenpéldát állít Széchenyi érvelésére. A hideg ésszel történő kormányzás árnyoldalaira a Szent Bertalan-éj gyilkosságait eleveníti fel: „Irtózatosa Franciaország történeteiben a’ vallásos belháborúkról szóló lapok, az értelem kormányát rajtok bizonyosan hiába keressük; ‘s ha van e’ közben történet, mellyről borzadással kell elmondanunk; ezt nem a’ szív, hanem a’ szívtelen hideg politicei számolás, ördögi lélekkel művelé, – bizonyosan ilyen a’ Bertalan-éj” (Kossuth 1841/1986: 136).

A Széchenyi szerint ésszel kormányzott angol nemzet történetéből pedig a Széchenyi által rettegett forradalomra utal: „az értelem-kormányozta angolok a’ francia revolutio drámáját másfél századdal előbb egész a’ királygyilkolásig dühöngve végigjátszották” (uo. 137).

Az analógia rendkívül fontos a nem formális érvelésben. Az analógia két terminus viszonyával világítja meg két másik terminus viszonyát. A és B terminus viszonya a téma, C és D terminus viszonya a phorosz, a megvilágító, magyarázó elem. Míg a példa hasonló dolgok hasonlóságával érvel, az analógiában szereplő dolgok különbözők (PERELMAN–OLBRECHTS–TYTECA 1958: 499–534; PERELMAN 2018: 131–143).

Széchenyi különösen kedveli az analógiát, illetve az analógiára épülő metaforát. A következő példa A Kelet népe alapproblémáját világítja meg, miszerint a túl gyors fejlődés forradalomhoz és vérontáshoz vezet. „De azért, mert fel van tűzelve, meg van indítva az erőmű, miért kellene annak egész kettépattanásig is peregnie; mert érezzük és átlátjuk, hogy honi lakunk – a’ nagy számot tekintve – felette szűk, ‘s nem olly czélszerű ‘s kényelmes, mint lehetne, és azt illyessé módosítani törekedünk, miért volna elkerülhetlen annak tökéletes felforgatása; [...] Mert másutt rozslud mentek a’ dolgok, és a’ ki nem fejtett népek fölött tévedésből vagy előbbi tapasztalás’ híja miatt az értelem’ világa helyett mindig az érzelem’ világát gyújták fel, melly világot a’ Pesti Hírlap’ szerkesztője is örökleg összekever – és ez büne – az értelem’ világával, ‘s erről csak szól, midőn mindig a’ másikat lobogtatja, és csak azzal világít, egyedül azzal csábít” (Széchenyi 1841/1985: 273).

A téma tehát a saját, illetve Kossuth és követői tevékenységének összehasonlítása. Széchenyi elindította a reformmozgalmat, amelyet szerinte Kossuthék túlságosan gyorsan és érzelemvezérelten akarnak továbbvinni. A phorosz az erőmű: ha túlfűtik, felrobbanhat, miként a túl gyors reformok forradalomhoz vezethetnek (4. táblázat)

4. táblázat

Az erőmű-analógia

Téma		Phorosz	
Széchenyi reform-tevékenysége	Kossuth és követői tevékenysége	Hideg erőműben tüzet lobbantani	Robbanásig hevíteni a már működő gépet

További példák az analógiára Széchenyitől:

– „De jaj és kétszerte jaj viszont azon egyénnek és kivált azon nemzetnek is, melly férfiúkorba lépven, mikor az értelem urodalmának kellene kezdődnie, még mindig szíve’ andalgásai után indul” (Széchenyi 1841/1985: 138). A phorosz az emberi egyedfejlődés, a gyermekkor, melyben az érzelmek a hangsúlyosak, szemben a felnőttel, akit már az értelmének kell vezérelni. Széchenyi szerint hasonló a nemzetek fejlődése is.

– „A’ Pesti Hírlap’ szerkesztőjének [...] taktikája, modorja hibás. E’ körül forog a’ dolog. De ez annyira hibás – tisztelet, becsület, de igazság is! – hogy valamint a’ vigyázatlan háromszor gyújtja fel a’ házat, míg a’ gyújtogató csak egyszer” (uo. 115).

– Csavar-analógia: ahogy egy mozdony esetében sem jó, ha néhány csavar túl van húzva, néhány pedig fityeg, úgy a Pesti Hírlap egyes cikkei sincsenek „jó irányba helyezve” (uo. 124–125).

– Korhely-analógia: A sajtószabadsággal visszaélni olyan, mint „korhely, ki czélt és mértéket nem ismer, az Isten’ legszebb adományait magára és másokra nézve méreggá változtatja” (uo. 144).

– Arra a vádra, miszerint a Pesti Hírlap ugyanazt hirdeti, amit ő is leírt a könyveiben, egész sor analógiával válaszol, melyek mind a mérték fontosságát bizonyítják: a kimerült lónak is eret vágni, hiszen ezt teszi az állatorvos is; úgy főzni a tojást, mint a szakács, csak tovább; annyi fánkot enni, hogy belefulladás az illető; a komornyik, aki le akarta csapni a legyet a gazdája fején (uo. 281).

Kossuth is használ analógiát a Feleletben, bár kevesebbet, mint Széchenyi. Könyve elején magát Széchenyi Istvánt hasonlítja az óramutatóhoz: „a’ ki korának óramutatója, az korának nem Prometheusa; tán inkább őt teremté a’ kor, mintsem ő a’ kort; dajkája lehetett a’ jövődőnek, kapocs a’ tegnap és a’ holnap közt: de ha úgy gondolkozik, hogy az óramutató teremti az időt, ‘s mindig anynyi időnek kell lenni, mennyit ő mutat, holott ép’ azért, mivel az idő örökké halad, az óramutatónak előbb vagy utóbb okvetlenül elkésnie kell” (Kossuth 1841/1986: 18).

A Kelet népét és Széchenyi ellene irányuló érvelését építménynek nevezi (persze ez egy közkeletű metafora): „A’ kelet népébeni” minden okoskodás azon

alapszik, hogy e' nemzet javulófélben levő beteg; ezen alap nem áll: és így az okoskodásnak egész építménye magában összerogyik” (uo. 20).

A fáklyás analógiában a kormány vélt tevékenységét világítja meg: „És valóban különös véleménynyel lehetnek a' kormány belátásáról, a' kik úgy hiszik, azért enged szabadabb mezőt az elmesurlódásnak, hogy az oppositíót megoszlassa, 's a' nemzet figyelmét magáról elfordítsa. – Ez a' tactica olyasmirez hasonlítana, mintha valaki fáklyavilágot gyújtana a' sötétben olly célból, hogy a' figyelmet magáról elfordítsa” (uo. 102).

4.4.4. A cáfolás. A cáfolás QUINTILIANUS szerint (1, 5, 13) a negyedik helyen lévő beszédrész a törvényszéki beszédben, amelynek módszerei megegyeznek a bizonyítás módszereivel. A cáfolás is bizonyítás, amely az ellenkező érvek megdöntésére vagy gyengítésére irányul (ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2013: 249). Értelemszerűen főleg Kossuth Feleletében találkozunk cáfolással, hiszen ő a megtámadott fél, neki kell megcáfolni az ellene felhozott érveket. Nézzünk egy-egy példát a cáfolás különböző módjaira (vö. ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2013: 250–251).

– Egyenes tagadás: Amikor Széchenyi azzal vádolja, hogy el akarja kobozni a főrendek előjogát, hogy születésüknél fogva az országgyűlés tagjai, azt egyenesen tagadja, mondván, inkább örül neki (Kossuth 1841/1986: 90).

– Visszatorlás:

- a) Széchenyi saját mondatait idézi. Pl. arra a vádra, miszerint túlságosan a szívhez szól, A Kelet népéből idéz: „nem reszket e bennetek a' szív” (uo. 32).
- b) Utalások a Széchenyi–Dessewffy-vitára. A Világ című művéből idézve fordítja Széchenyi ellen, amit ő Dessewffynek mondott: „engedje, hogy azon szavakat intézzem hozzá, mikkel ›Világ‹-a XXIII 's XXIV lapjain ugyancsak ő maga egykoron gróf Dessewffyt szólította meg: ›Kegyedben a' becsületes ember minden lapon megválni látszik az indulatos íróval‹” (uo. 73).
- c) Széchenyi ellentmondásai. A gróf egyszer azt írja, hogy a Pesti Hírlap forradalomra vezető, nemzetgyilkoló lap, máskor pedig, hogy ki fog esni a divatból és elfelejtik. Kossuth természetesen rávilágít erre az ellentmondásra (uo. 119, 179).
- d) Azt is visszatorlásnak vehetjük, amikor békülékeny hangon arra kéri Széchenyit, hogy támadás helyett adjon tanácsot. „E' bölcs intéseknek részemről tehetségem szerint hódolva, őszinte önmegtagadással nyújtom a' nemes grófnak jobbmotat [...] mély tisztelettel kérem, méltassa vezérlő tanácsára azt; kinek most utját állani törekedett” (uo. 229).

– Tekintélyérvek: Többször említi Széchenyi azon barátait, illetve azokat a főnemeseket, akik kiálltak mellette. Említi például Deák Ferenc megjegyzését, mely szerint a Pesti Hírlap hatását három hét után még nem lehet megítélni. Utal rá, hogy Széchenyi a saját jóakaróinak és barátainak tanácsa ellenére fogott bele A Kelet népe megírásába (uo. 72–73).

– Mentegetés: A felületesség vádjára mentegetéssel válaszol, hiszen a hírlap jellege, valamint a kevés idő nem teszi lehetővé a teljes rendszer kifejtését. A men-

tegetést összekapcsolja a visszatöréssel: Széchenyi „többször ígérte, hogy leplezetlenül feltárja rendszerét, – végtére mégis csak máskorra-biztatással kell beérnünk” (uo. 110).

– Szétválasztó érvelés: PERELMAN (2018: 144–155) disszociatív, azaz szétválasztó érvelésnek nevezi a látszat és valóság párosára épülő argumentációt. Kossuth (1841/1986: 205–209) a kiváltságosok elleni gyűlölet vádjá ellenében használ szétválasztó érvelést. Egyrészt megjegyzi, hogy „elveim közé tartozik, hogy a’ kiváltságos osztályoknak nem leszállani a’ néphez, hanem azt magokhoz kell emelniök” (uo. 208), másrészt a vádat nem ismeri el, de azt igen, hogy „az egyenlőség elvének hódolok” (uo. 208).

– Irónia, gúny: Az irónia és a gúny veszélyes fegyver, túlzásba vitt használata visszaüthet a használójára, s rokonszenvet kelthet az ellenfél iránt. Kossuth azonban mesterien alkalmazza, különösen Széchenyi szív vagy ész érvelésével szemben, ahogy a visszatörésnél hozott példákban is láthattuk. További két példát szeretnénk bemutatni. Azt még az iróniához sorolhatjuk, mikor A Kelet népéből idézi Széchenyi szavait (*tunya, tudatlan, híg velejű, nemzetgyilkoló*), és megjegyzi: „Ez aztán, érdemes olvasó, ama’ hideg számokkal dolgozó értelem szava” (uo. 159). Az már egyértelműen gúny, mikor szintén a gróf indulatosabb mondatait idézve így kiált fel: „éljen a’ hideg kiszámító logica!” (uo. 171).

5. Stílus és előadásmód. Mivel jelen tanulmány elsősorban az érvelésre koncentrál, valamint a stílus részletes vizsgálata szétfeszítené a korlátait, itt csak néhány rövid megjegyzésre szorítkozunk.

A kor elvárásainak megfelelően mindkét könyv fennkölt stílusnemben szól, gyakoriak a hosszú mondatok, a szóképek, alakzatok. Széchenyi különösen kedveli a metaforákat, amelyek nála az analógiával történő érvelés eszközei. Kossuth válaszában többször alkalmaz francia és angol nyelvű idézeteket, pl. Shakespeare-t idézve: „But Brutus is an honorable man” (Kossuth 1841/1986: 54).

Ahogy Széchenyi analógia-metaforái vagy Kossuth ironikus, sőt gúnyos megszólalásai esetében láthattuk, a stílus természetesen az érvelés eszköze. A stílus elsősorban persze az éthoszt (vö. a stílus maga az ember) és a pathoszt szolgálja. A túlzó, erőteljes kifejezések („nemzetgyilkoló”) Széchenyinél, vagy a gróf szavaira reflektáló szerkesztési párhuzamok Kossuthnál célja elsősorban az érzelmek keltése. Például Széchenyi (1841/1985: 208) azt írja, hogy „a’ Pesti Hírlap nem egyéb, mint egy nagy revolúciós syllogismus”, Kossuth (1841/1986: 115) erre megjegyzi a Feleletben: „nemes gróf megtámadása nem az értelemnek szoros tudományilag kiszámolt szülöttje, hanem csak egy megfoghatatlan ingerültségből eredett boszankodási syllogismus”.

Még egy a stílus körébe tartozó jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet, ez pedig az ellenfél megnevezése. Széchenyi folyamatosan a Pesti Hírlap szerkesztőjeként utal Kossuthra, a nevét mindössze egyszer írja le a könyvben. Kossuth ezzel szemben sokkal többször leírja ellenfele nevét (a címmel együtt hatvanháromszor), de legtöbbször csak a nemes grófként említi. Míg Széchenyinél a név elhallgatása egyértelműen érzelmi töltetű, addig a nemes gróf megszólítást csak ma érezzük gúnyosnak, a korban a főnemeseke bevetett megnevezése volt.

6. Következtetések. A kutatás első hipotézise, mely szerint a retorikai elemzés alkalmas a vita vizsgálatára, beigazolódott. Nem csupán azért, mert a mai retorika magába olvasztja a dialektikai nézőpontot is, és a hallgatóság létszámától, valamint médiumtól függetlenül vizsgálja a meggyőzés eszközeit, hanem a vita jellege miatt is. Ezt a tézist a tanulmány eredményei igazolják, hiszen sikerült feltárni a vita első szakaszát jelentő könyvekben alkalmazott retorikai érvelést.

A második hipotézisünk szerint gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos vitája retorikai jellegű eseménysor volt. Az arisztotelészi felosztás szerint a retorika esetében a cél a szónoktól független „bíró” meggyőzése, míg a dialektika a páros vitatkozás tudománya. A résztvevők megnyilatkozásainak címzettje csak részben és csak látszólag volt a másik fél, valójában a korabeli közvéleményt akarták befolyásolni. Ez természetesen minden nyilvánosság előtt zajló vitára igaz, ezzel a reformkor két nagy alakjának vitája mintegy előképe a későbbi korok, így napjaink magyar politikai vitáinak.

A vitájuk legfontosabb témája: az értelemhez vagy a szívhez szólni. Retorikai szakkifejezéssel Széchenyi azt veti Kossuth szemére, hogy a logosz helyett gyakrabban alkalmazza a pathoszt a kelleténél az emberek meggyőzésére. Emellett Kossuth stílusát is kifogásolja. Vagyis a vitának nemcsak a lefolyása, hanem a témája is részben retorikai: érvelés és stílus.

Kulcsszók: Széchenyi–Kossuth-vita, retorikai elemzés, retorikai szituáció, érvelés, stílus.

Hivatkozott irodalom

- ACZÉL PETRA 2006. Logikusan dialektikus, retorikusan logikus: az érvelés „átmeneti” értelmezései. In: A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA szerk., *A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest. 79–89.
- ACZÉL PETRA 2008. Minta és mód. Adalékok a modern retorikai műfajelmélethez. In: DÉRI BALÁZS szerk., *Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére*. L'Harmattan – ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest. 17–22.
- ADAMIK TAMÁS – A. JÁSZÓ ANNA – ACZÉL PETRA 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ADAMIK TAMÁS 2011. A retorika és a filozófia viszonya Perelmannál. In: RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA szerk., *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest. 38–47.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó, Budapest.
- ARISZTOTELÉSZ /1999. *Rétorika*. Fordította és a bevezetést írta ADAMIK TAMÁS. Telosz Kiadó, Budapest.
- BARTHES, ROLAND 1997. A régi retorika. Ford. Szigeti Csaba. In: THOMKA BEÁTA szerk., *Az irodalom elméletei III*. Jelenkor Kiadó, Pécs. 69–178.
- BROCKREIDE, WAYNE – EHNINGER, DOUGLAS 1960. Toulmin on Argument. An Interpretation and Application. *Quarterly Journal of Speech* 46: 44–53. <https://doi.org/10.1080/00335636009382390>

- COOPER, MARTHA 1989. *Analyzing Public Discourse*. Waveland Press, Prospect Heights.
- CORBETT, EDWARD P. J. – CONNORS, ROBERT R. J. 1999. *Classical Rhetoric for the Modern Student*. Fourth edition. Oxford University Press, New York – Oxford.
- CORBETT, EDWARD P. J. ed. 1969. *Rhetorical analyses of literary works*. Oxford University Press, New York – London – Toronto.
- CSORBA LÁSZLÓ – VELKEY FERENC 1998. *Reform és forradalom (1790–1849)*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- VAN EEMEREN, FRANS H. – GROOTENDORST, ROB 2004. *A Systematic Theory of Argumentation. The pragma-dialectical approach*. Cambridge University Press, Cambridge etc. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511616389>
- FERENCZI ZOLTÁN 1900. Széchenyi és Kossuth írói harcza. 1841–1843. *Új Magyar Szemle* 1900/2: 225–240, 372–407.
- FÓNAGY ZOLTÁN – DOBSZAY TAMÁS 2003. *Széchenyi és Kossuth*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- A. JÁSZÓ ANNA 2011. Megjegyzések az érvelés és a stílus összefüggéseiről. In: RAÁTZ JUDIT – TÓTHFALUSSY ZSÓFIA szerk., *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest. 61–71.
- A. JÁSZÓ ANNA 2012. A retorikai elemzésről. In: MARKÓ ALEXANDRA szerk., *Beszédtudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngékezdési időig*. ELTE Bölcsészettudományi Kar – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 171–191.
- KNAPE, JOACHIM 2000. *Allgemeine Rhetorik. Stationen der Theoriegeschichte*. Philipp Reclam jun. GmbH & Co., Stuttgart.
- KÓKAY GYÖRGY – BUZINKAY GÉZA – MURÁNYI GÁBOR 2001. *A magyar sajtó története*. Javított, bővített kiadás. Sajtóház Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- KOSÁRY DOMOKOS 2002. *Kossuth Lajos a reformkorban*. 2., bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kossuth Lajos 1841/1986. Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. In: *A „Felelet” és más vitairatok Széchenyi István A’ Kelet népe című könyvére*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- LACKÓ MIHÁLY 1977. *Széchenyi és Kossuth vitája*. Gondolat, Budapest.
- PAJKOSSY GÁBOR 2003. A reformkor. In: GERGELY ANDRÁS szerk., *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 191–235.
- PERELMAN, CHAÏM 2018. *A retorika birodalma. Retorika és érvelés*. Ford. Major Hajnalka. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- PERELMAN, CHAÏM – OLBRECHTS-TYTECA, LUCIE 1958. *La nouvelle rhétorique. Traité de l’Argumentation*. Presses Universitaires de France, Paris.
- PRATKANIS, ANTHONY R. – ARONSON, ELLIOT 1992. *A rábeszélőgép. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Ford. Vámos Miklós. Ab Ovo, Budapest.
- QUINTILIANUS, MARCUS FABIVS 2009: *Szónoklattan*. Szerk. ADAMIK TAMÁS. Ford. Adamik Tamás et al. Kalligram, Pozsony.
- RLex. = *Retorikai lexikon*. Főszerk. ADAMIK TAMÁS. Kalligram, Pozsony, 2010.
- Széchenyi István 1841/1985. *A’ Kelet népe*. Reprint kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Széchenyi István 1925–39. *Naplói*. Gróf Széchenyi István Művei 10–15. kötet. Szerk. VISZONTA GYULA. MTA, Budapest.
- UEDING, GERT 2000. *Moderne Rhetorik. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Verlag C. H. Beck, München.
- VELIKY JÁNOS 2016. Pozíciókijelölő politikai-ideológiai szempontok a Széchenyi–Kossuth-vita második szakaszában. *Századok* 150: 585–629.
- WALTON, DOUGLAS 2007. *Media Argumentation. Dialectic, Persuasion, and Rhetoric*. Cambridge University Press, Cambridge etc. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511619311>
- WALTON, DOUGLAS N. 1989. *Informal Logic. A Handbook for Critical Argumentation*. Cambridge University Press, Cambridge etc.
- WENZEL, JOSEPH W. 1992. Perspectives on Argument. In: BENOIT, WILLIAM L. – HAMPLE, DALE – BENOIT, PAMELA J. eds., *Readings in Argumentation*. Foris Publications, Berlin – New York.
- ZEMPLÉNI GÁBOR 2006. Érvelésmélet mint filozófia? *Magyar Filozófiai Szemle* 50: 325–347.

Argumentation in the first phase of the Széchenyi–Kossuth debate

The study examines the argumentation of the Széchenyi–Kossuth debate’s first phase. The method of the examination is rhetorical analysis. The hypotheses of the study are also related to this method: (1) rhetorical analysis is suitable for analysing the debate since (2) the Széchenyi–Kossuth debate was in fact a rhetorical event. While, in exploring the rhetorical situation and the structure of the debate, the study considered the whole debate, the detailed analysis of the argumentation and the comments on style and presentation are valid only for the two books that represent the first phase of the debate. In addition to classical rhetoric, the analysis takes the new rhetoric of the 20th century and modern theories of argumentation into account.

Keywords: Széchenyi–Kossuth debate, rhetorical analysis, rhetorical situation, argumentation, style.

LÓZSI TAMÁS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem